

Poligrāfa pārbaudes ticamība un validitāte

Uldis Miķelsons

*Ubi dubium, ibi libertas*¹

Iesākot šo nodaļu, lietderīgi īsi raksturot te lietoto terminoloģiju. Kaut arī nodaļas virsrakstā iekļautie termini pēc to satura ir diezgan tuvi un nereti speciālajā literatūrā pat netiek atsevišķi nodalīti, tomēr gluži identiski tie nav.

Ikvienas izpētes jēga ir iespējā noskaidrot pētāmos faktiskos apstākļus bez sagrozījumiem tā, lai būtu novērsta šaubas par tiem. Tas nosaka nepieciešamību uzmanīgi novērtēt paša pētījuma metodiku, tajā pielietoto metožu pareizību un tā gaitas kvalitāti, turklāt šāds novērtējums ir svarīgs ne vien pašam pētījuma veicējam, bet arī citām personām, kuras iepazīstas ar pētījuma galarezultātā konstatētajiem apstākļiem. Tas pilnībā attiecas arī uz poligrāfa pārbaudēm.

Pētījuma metodikas un izpētes metožu novērtēšanai zinātnē pieņemts pielietot šādus kritērijus:²

<i>Pazīme</i>	<i>Raksturojums</i>	<i>Apraksts</i>
Ticamība	Stabilitāte	Procedūrai jābūt atkārtojamai, arī ja to veic citi pētnieki
	Apstiprinātspēja	Citiem pētniekiem jāiegūst līdzīgi rezultāti
Iekšējā validitāte	Precizitāte	Izziņas priekšmeta attēlojumi un rezultāti nav sagrozīti
	Objektivitāte	Pētījums tiek atainots bez pētnieka iepriekš pieņemto (subjektīvo) uzskatu ietekmes
Ārējā validitāte	Uzticamība	Pētījuma metodes un rezultāti ir saprotami atbilstīgi kvalificētiem novērotājiem
	Lietderīgums	Rezultāti ir praktiski noderīgi un to lietojums ir izklāstīts kā reāli iespējams

Poligrāfa pārbaudes ticamībai un validitātei (angl.: *validity*) vienmēr bijusi un ir pievērsta pastiprināta uzmanība. Tāpēc arī likumsakarīgi, ka šajā jomā ir veikti daudzi pētījumi, kā arī publicēti daudzi raksti un ziņojumi gan periodiskos izdevumos, gan Internet avotos.

Uzreiz gan var piebilst, ka saistībā ar šo jautājumu veikti ne vien zinātniski pētījumi, bet, diemžēl, ir arī bijusi diskreditējoša prakse un pārspīlēti viedokļi gan vienā, gan otrā

¹ Lat.: Kur ir šaubas, tur ir brīvība

² Sk.: Kroplis A., prof., Dr.psychol., Rašcevska M., asoc. prof., Dr.psychol. Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs. – Rīga: RaKa, 2004. – 112.lpp.

virzienā, kuros turklāt nereti nejauši vai spekulatīvi sajaukti vai noklusēti ticamības un validitātes kritēriji, tajā skaitā ticamība, precizitāte, lietderīgums u.c. XX gs. vidū un otrajā pusē ASV izpaudās pārmērīga paļaušanās uz poligrāfa pārbaudēm, kad tās tika veiktas ārkārtīgi plaši visdažādākajiem mērķiem, tajā skaitā arī klaji pārkāpjot šo pārbaudžu metodiskos (sk. 1.5. nodaļā) un ētiskos (sk. 3. nodaļā) nosacījumus (tās veiktas pat televīzijas studijā tādu cilvēku pārbaudei, kuri apgalvoja, ka bijuši citplanētiešu nolaupīti,³ kā arī ilgus gadus armijā un specdienestos tika praktizētas pārbaudes homoseksuālu cilvēku atsijāšanai). Līdz ar to likumsakarīgi radās plaši sabiedrības protesti un arī klaji noraidoši viedokļi.

ASV pastāvošā diezgan vieglā iespēja kļūt par «poligrāfa operatoru» un uzsākt poligrāfa pārbaudžu praksi, tajā skaitā arī strādājot pastāvīgā amatā tiesībsargājošās iestādēs, izraisīja situāciju, kad šādas pārbaudes veic ļoti daudzi cilvēki, tajā skaitā ne tikai augsti kvalificēti un atbildīgi speciālisti, bet arī daudzi slikti apmācīti cilvēki, kuri tās necenšās veikt diez cik rūpīgi (ASV ik gadu tiek veiktas vairāk nekā miljons poligrāfa pārbaudes). Šāda pieeja diezgan pamatoti radīja situāciju, ka ļoti daudziem cilvēkiem radās šaubas par poligrāfa pārbaudžu ticamību un validitāti.

Kaut arī patlaban ar virkni tiesisko, ētisko un metodisko nosacījumu pilnveidošanu prakse šajā jomā ASV kopumā ir uzlabota, bet vairākās citās valstīs, piemēram, Japānā, Izraēlā, Krievijā, Polijā ir veikti patstāvīgi pētījumi un ieviesti no ASV atšķirīgi prakses standarti (par ārvalstu juridisko praksi sk. 1.3. nodaļā), tomēr kopumā šis jautājums par poligrāfa pārbaudžu ticamību un validitāti daudziem ir palicis atklāts, bet daudzi cilvēki nostājušies izteikti pretējās pozīcijās attiecībā pret to.

Ievērojot šā jautājuma nozīmi attiecībā uz poligrāfa pārbaudžu veikšanu tiesībsargājošo iestāžu darbā, šeit sniegts pārskats par šo jautājumu, atsaucoties arī uz vairākiem biežāk citētiem pētījumiem šajā jomā.

Skatot informāciju par šo jautājumu poligrāfa ekspertu asociāciju un citu šās jomas profesionālo organizāciju izveidotajās Internet lapās jeb vietnēs, var konstatēt lakoniskā un nešaubīgā formā sniegtu viedokli par ļoti augstu validitāti šīm pārbaudēm. Piemēram, Internet vietnē *Global Polygraph Network*, kurā iekļauta informācija par visās valstīs strādājošiem poligrāfa ekspertiem, norādīts, ka poligrāfa pārbaudēm, ja tās veic kvalificēts eksperts, ievērojot metodiskos nosacījumus, validitāte ir 87% līdz 95% (neierēķinot apt.

³ Piemēram var minēt ASV poligrāfa ekspertu M.Martinu (*Dr. Michael Martin*), kurš kopš 1980. gada veicis apt. 7000 poligrāfa pārbaudes, tajā skaitā kopš 1987. gada piedalījies vairāk nekā 350 televīzijas pārraidēs, kur veicis pārbaudes ar poligrāfu. Uz jautājumu, vai ar šādām pārbaudēm televīzijā var izdarīt ticamu secinājumu, viņš pats atzīst, ka dažreiz jā, bet visbiežāk nē. Tomēr tas viņu nebūt nekavē piedalīties šādos televīzijas šovos. Un šie nebūt nav vienīgie gadījumi, kad poligrāfa pārbaude veikta televīzijas šova laikā – ASV tā bija diezgan populāra izklaide. Likumsakarīgi, ka reizē ar lētas popularitātes ieguvu vienlaikus tiek arī diskreditēta šī metode kopumā.

20% gadījumu, kad ir nenoteikts rezultāts, proti, kad secinājums vispār netiek izdarīts).⁴

Tomēr šo viedokli lietderīgi izvērtēt pilnīgāk, izskatot zinātniskos pētījumus šajā jomā un to galarezultātus.

Kopumā pētījumus šajā jomā iegrupē divos pamatveidos – t.s. *laboratorijas pētījumi* un t.s. *prakses pētījumi* (angl.: *field research*).

Pirmās grupas pētījumi tiek veikti ar eksperimentu metodi pārbaudot poligrāfa lietošanas dažādus apstākļus, tajā skaitā tās validitāti, veicot šādas pārbaudes mākslīgi izveidotās situācijās. Bieži tas izpaužas kaut kādas imitēta nozieguma situācijas (angl.: *mock crime*) izveidošanā, kurā iesaista grupu brīvprātīgo personu, daļa no kuriem iegūst informāciju par imitētās situācijas apstākļiem vai pat tieši piedalās tajā (viņu loma tajās var būt gan kā «aculiecinieki», gan kā «nozieguma izdarītāji»), bet citi tādu informāciju neiegūst. Poligrāfa eksperts, kurš veic eksperimentālās pārbaudes, netiek informēts par to, kāda ir konkrētas personas saistība ar imitēto situāciju, lai nodrošinātu objektivitāti. Uz eksperimentālās poligrāfa pārbaudēs izdarītajiem secinājumiem tiek balstīts pētījuma galarezultāts – novērtējums poligrāfa pārbaudes validitātei,⁵ īpatnībām un šķēršļiem, saistībā ar attiecīgās imitētās situācijas apstākļiem, kā arī iesaistīto personu īpašībām un eksperimentu organizatoriskajiem aspektiem.

Jānorāda gan, ka šajos pētījumos dažkārt pielietota savstarpēji atšķirīga pētījumu metodika, īpaši agrākajos gados, līdz ar ko nevar noteikt precīzas korelācijas to norisē un tāpēc nav arī pamats viedoklim par to galarezultātu neapšaubāmu korelāciju. Tajā skaitā arī tas, ka poligrāfa pārbaudes metodikas ir dažādas, nevar nešaubīgi vispārināt pētījuma rezultātus, ja tie veikti pēc vienas metodikas, uz pārbaudēm, ja tās veic pēc citas metodikas.

Otrās grupas pētījumi tiek veikti, ar statistiskām metodēm novērtējot poligrāfa praktiskās lietošanas⁶ galarezultātu atbilstību attiecīgajās izmeklējamās lietās faktiski noskaidrotajiem apstākļiem. Parasti faktiskos apstākļus uzskata par noskaidrotiem tad, kad stājies spēkā tiesas spriedums attiecīgajā lietā vai, dažkārt, ja persona pēc tam atzinusies izmeklētā nozieguma izdarīšanā un lietā nav saprātīgas šaubas par pašaprunu.

Sākotnēji jānorāda, ka vispār nedz kvantitatīvie, nedz kvalitatīvie pētījumi atsevišķi nav uzskatāmi par neapšaubāmiem, jo tiem katram ir savas vājās vietas:⁷

⁴ Sk.: <http://www.polytest.org/>

⁵ Faktiski lielākajā daļā šajos pētījumos tiek novērtēta tikai iekšējā validitāte

⁶ Kā jau darba ievadā norādīts, praktiskas poligrāfa pārbaudes (ekspertīzes) būtībā jāuzskata par kvalitatīvajai pētījumu metodoloģijai raksturīgo metodi – *neeksperimentālu dizainu dabīgā vidē*, līdz ar to uz šiem *prakses pētījumiem* attiecās tie nosacījumi, kādi attiecās uz minēto kvalitatīvās izpētes metodi

⁷ Sk.: Kroplis A., prof., Dr.psychol., Raščevska M., asoc. prof., Dr.psychol. Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs. – Rīga: RaKa, 2004. – 32.lpp.

<i>Pētījuma veids</i>	<i>Ticamība</i>	<i>Iekšējā validitāte</i>	<i>Ārējā validitāte</i>
Eksperimenti laboratorijā	labvēlīgs	labvēlīgs	kļūdu risks
Neeksperimentāls dizains dabiskā vidē	kļūdu risks	kļūdu risks	labvēlīgs

Tas attiecās arī uz poligrāfa pārbaužu jomu, tāpēc lietderīgi pielietot gan kvantitatīvu, gan kvalitatīvu pieeju pētījumiem, to gaitā noskaidroto informāciju triangulējot, un uz šās triangulācijas pamata jau izdarot vispārinājumus par pētāmajiem jautājumiem.

Jāpiebilst, ka katram no minētajiem izpētes veidiem poligrāfa pārbaužu jomā ir vēl specifiskas īpatnības, kas jāņem vērā to galarezultātu novērtējumā.

Tajā skaitā, pirmās grupas pētījumos nevar būt pilnībā pārliecināts, ka eksperimentos iesaistītajām personām, kuras apzinās situācijas mākslīgo raksturu, rodas tāds pats psihofizioloģiskais stāvoklis, kāds ir reālas izmeklēšanas gaitā veiktās pārbaudēs. Attiecībā uz to bieži tiek izteikts pieņēmums, ka mākslīgās situācijās iesaistītās personas ir daudz mierīgākas un attiecās pret pārbaudi daudz vienaldzīgāk, nekā tas ir reālā noziegumu izmeklēšanā, kad poligrāfa pārbaudē izdarītie secinājumi būtiski var ietekmēt lietas iznākumu. Tāpēc, lai veicinātu eksperimentos iesaistīto personu vēlmi piemānīt poligrāfa pārbaudi, šajos pētījumos dažkārt tiek veikta šo personu materiāla stimulēšana, tajā skaitā – apsolut noteiktu naudas summu (piemēram, 20 ASV dolāri) tiem, kuriem izdosies piemānīt poligrāfa pārbaudi. Tomēr jāatzīst, ka arī šāda metode pilnībā nenovērš šaubas par personu psihiskās attieksmes un to pavadošā psihofizioloģiskā stāvokļa atbilstību praktiskām pārbaudēm raksturīgajam.

Savukārt otrās grupas pētījumos nevar būt pilnībā pārliecināts, ka tiesas spriedums, kas stājies spēkā attiecīgajā lietā, ir pareizs, proti – nevar nešaubīgi uzskatīt, ka nav bijusi tiesas kļūda.⁸ Tāpat arī personas atzīšanos, kas veikta pēc poligrāfa pārbaudes, nevar uzskatīt par neapšaubāmu patiesības kritēriju, jo šī persona var kaut kādu apstākļu ietekmē aprunāt sevi.⁹ Bet citi kritēriji neapšaubāmai patiesības noskaidrošanai juridiskajā praksē nemaz nav,

⁸ Neviens atbildīgs jurists nedz Latvijā, nedz citās valstīs nenoliegs iespēju, ka tiesas ir notiesājušas arī nevainīgus cilvēkus un attaisnojušas arī noziegumu izdarītājušas personas; diemžēl šāds apstāklis jau izsenis pastāv juridiskajā praksē. Īpaši liela šādas kļūdas iespēja pastāv, ja pierādīšana lietā tiek veikta gandrīz tikai ar liecībām, ievērojot cik bieži cilvēki savās liecībās melo vai maldās par kaut kādiem apstākļiem.

Tieši tādas iespējamības mazināšana arī ir pamatuzdevums kriminālistikas atziņu sistēmas pilnveidošanai, tajā skaitā jaunu ekspertīžu metodiku izstrādei.

⁹ Saskaņā ar kriminālistikas literatūrā norādītajiem datiem, situācijas, kad apsūdzētais atzīst savu vainu un ar to patiešām liecina patiesību, faktiski ir vidēji 58% no visām lietām. Un turpat arī uzsvērta: «Kā liecina gan publicētā, gan nepublicētā tiesu prakse, pašaprūna nemaz nav tik reta parādība. Sk.:

Nopratināšanas taktika / Kavalieris A., profesors, Dr.hab.iur., Konovālovs J., Dr.iur., Mašošins J., Dr.iur., Makans L. M.iur., Miķelsons U., M.iur. Kriminālistika. II daļa. Kriminālistiskā taktika. Māc. grām. / Papild. un paplaš. ceturtais izd. – Rīga: LPA, 2003. – 101. - 103.lpp.

nepastāv neapšaubāmi līdzekļi, kas nodrošinātu pilnīgu pārliecību par faktiskajiem lietas apstākļiem arī tad, kad stājies spēkā tiesas spriedums. Kaut arī bieži līdz tiesai tiek iegūti pietiekami daudz un pietiekami pārliecinoši pierādījumi, līdz ar ko nerodas šaubas par faktiskajiem apstākļiem, tomēr objektīvu patiesības kritēriju nav, turklāt juridiskā prakse faktiski ir tāda, ka daudzas reizes lieta tiek izlemta arī apstākļos, kad lietā esošie pierādījumi ir pretrunīgi un nepilnīgi.

Te var piebilst, ka tieši tāpēc Kriminālprocesa likuma 128. pantā noteikts: «To, cik ticamas ir pierādīšanā izmantojamās ziņas par faktiem, izvērtē, aplūkojot visus kriminālprocesa laikā iegūtos faktus vai ziņas par faktiem kopumā un savstarpējā sakarībā. Nevienam no pierādījumiem nav iepriekš noteikta augstāka ticamības pakāpe nekā pārējiem pierādījumiem.» Savukārt Kriminālprocesa kodeksa 51. pantā tika noteikts, ka «Tiesa, tiesnesis, prokurors un izziņas izdarītājs pierādījumus vērtē pēc savas iekšējās pārliecības [...]». Atbilstīgs formulējums ir arī Civilprocesa likuma 97. panta (1) daļā.

Bez minētā dažreiz ir vēl citi šķēršļi pētījumu rezultātu vispārināšanai. Tajā skaitā laboratorijas pētījumos dažkārt tiek iesaistīts nepietiekami daudz personu, lai uz statistiskās analīzes rezultātiem varētu veikt vispārinājumus, savukārt prakses pētījumos netiek apkopotas un novērtētas pietiekams skaits konkrēto lietu, lai varētu izdarīt vispārinājumus uz to izpētes pamata.

Bez tam ļoti būtiska nozīme ir arī tā eksperta kvalifikācijai, kurš veic eksperimentālās pārbaudes laboratorijas pētījumā – ja šā eksperta kvalifikācija ir ievērojami zemāka vai augstāka, nekā cita eksperta kvalifikācija, kurš praktiski veic ekspertīzes, tad šāda pētījuma rezultātā izdarītie secinājumi par pārbaudes ticamību nevar būt attiecināti uz praksi. Jāpiebilst, ka šo apstākli, kas augstāk raksturots ar jēdzieniem *stabilitāte* un *apstiprinātspēja*, speciālajā literatūrā nereti apzīmē ar vienu jēdzienu – metodikas *drošība* (angl.: *reliability*).

Poligrāfa pārbaužu precizitāte jeb, plašāk, iekšējā validitāte, vienkāršos vārdos nozīmē to, cik nekļūdīgi ar attiecīgu metodiku var noteikt pārbaudītās personas apgalvojumu patiesīgumu, neatkarīgi no ekspertu kvalifikācijas. Pētījumos, kuros vienu ekspertu secinājumi tiek neatkarīgi savstarpēji salīdzināti ar citu ekspertu secinājumiem, tiek noteikta šo pārbaužu ticamība.

Jānorāda, ka šajā jomā veikti pētījumi arī atsevišķi ticamības novērtēšanai. Šajos pētījumos apstiprinājies, ka eksperta faktiskajai kvalifikācijai ir ārkārtīgi liela nozīme ticamu rezultātu ieguvei.

Līdz ar to, šās jomas pētījumu galarezultātu novērtējumā jāpievērš uzmanība tam, kas tieši bijis pētījuma priekšmets – metodikas precizitāte vai ticamība. Bieži eksperimentālos pētījumos laboratorijā tiek pētīta metodikas precizitāte, galarezultātā nosakot tās iekšējo

validitāti, kamēr prakses pētījumos galveno uzmanību pievērš šo pārbaūžu ticamībai. Savukārt praktizējošie eksperti, kuri neveic speciālus pētījumus, parasti uzmanību pamatā pievērš tikai to ārējai validitātei.

Kompleksos pētījumos jau tiek novērtēta gan ticamība, gan validitāte. Jānorāda gan, ka aptveroši kompleksi pētījumi šajā jomā nav bijuši ļoti daudz (sk. turpmāk). Toties par to galarezultātā izdarītajiem secinājumiem nav īpašs pamats šaubīties.

Atgriežoties pie jautājuma par poligrāfa pārbaūžu ticamību ieteikmējošā pamatfaktora – eksperta kvalifikācijas, var piebilst, ka arī «Oksfordas izgudrojumu un tehnoloģiju enciklopēdijā» minēts, ka poligrāfam nevar pilnībā uzticēties, jo tā rādījumi atkarīgi arī no vairākiem subjektīviem faktoriem.¹⁰ To pašu apstiprina visi vadošie šās jomas speciālisti, gan ASV, gan Izraēlā, gan citās valstīs. Viens no starptautiski atzītiem speciālistiem šajā jomā – Kanādas *Argenbraitas Starptautiskā Poligrāfa institūta* direktors Vons Jennings norādījis: «Eksperts ir 90% no poligrāfa pārbaudes, jo viņam jāveic gan pirmspārbaudes iztauja, gan jāformulē jautājumi, gan jāuzņemas atbildība, ka viss tiek veikts pareizi. Slikti jautājumi nozīmē sliktus rezultātus. Eksperta sagatavotība ir ārkārtīgi svarīga.»¹¹ Arī Krievijā šajā jomā viens no visautoritatīvākajiem speciālistiem, akadēmiķis V. A. Varlamovs uzsver: «Vadošais posms šajā jomā ir speciālistu sagatavotības līmenis, viņu darba kvalitāte.»¹² Tāpat arī Horvātijas poligrāfa eksperti, kuriem ir vairāku gadu desmitu praktiska pieredze, norāda: «Nav šaubu, ka eksperta kvalifikācija un pieredze ir viens no vissvarīgākajiem faktoriem, kas ietekmē pārbaudi un tās rezultātu interpretēšanu.»¹³ Tāds pats viedoklis tiek nepārprotami izteikts arī citu valstu speciālistu publikācijās.

Autors šim viedoklim pilnībā pievienojas – tas ļoti skaidri izpaužās gan padziļināti iepazīstoties ar šās jomas metodiskajiem aspektiem, gan arī ekspertīžu praksē. (Papildus par apstākļiem, kas nosaka prasības eksperta kvalifikācijai, sk. 1.5. nodaļā.)

Vēl cits apstāklis, kas attiecās uz pētījumiem par poligrāfa pārbaudes ticamību un validitāti, ir tas, ka pēdējās desmitgadēs, kopš ir izstrādāti datorizēti poligrāfi, ASV lielākoties poligrāfa pārbaudēs secinājumi tiek izdarīti uz programmatūras analīzes pamata, nevis pašam ekspertam veicot poligrammu izpēti.

¹⁰ Оксфордская иллюстрированная энциклопедия. В 9 тт. Том 6. Изобретения и технологии. / Гл. ред. тома М.Финнистон. Пер. с англ. – Москва: Весь Мир, 2000. – 416 с.: ил. – с. 250.

¹¹ Dees T.M. Polygraph technology // Law Enforcement Technology, Canadian Police Colee, Ottawa, July, 1995, p.p.52.-54.

¹² Варламов В. академик, докт. биол. наук. Детектор лжи / Под ред. канд. юрид. наук, генерал-лейтенанта милиции, начальника ГУВД Краснодарского края А.Г.Сапрунова. Главное управление внутренних дел Краснодарского края. Для служебного пользования. – Краснодар: Советская Кубань, 1998. – 6.с.

¹³ Šuperina M., Bagič Ž. The Application of Polygraph in Police Inquests in the Republic of Croatia / Proceedings of the First World Conference on New Trends in Criminal Investigation and Evidence. Volume II. – Oxford: Intersentia, 2000. – p.p. 615.-631.

Piemēram, ASV poligrāfos bieži tiek lietota programma *Polyscore*TM, kuras izstrāde balstās Kiršera (Kircher) 1983. gadā izveidotajā algoritmā automatizētai poligrāfa datu apstrādei (tas pastāvīgi tiek vēl pilnveidots). Šī programmatūra nodrošina datu apstrādi atbilstīgi tradicionāli pielietotām pārbaudes metodikām – ZCT, MGQT un GKT, jau tūlīt programmātiski pat sagatavojot izdrukai ziņojumu atbilstīgi ASV pieņemtai formai, kurā iekļauj visus pārbaudes datus un rezultātus. Programmatūra aprēķina arī precizitātes procentu tās secinājumam. Kā šī programmatūra veic aprēķinu, nav zināms – tas ir izstrādātāja komercnoslēpums, *know-how*.

Programmatūras analīze ir ērts un ātrs veids secinājumu izdarīšanai – to var izdarīt dažu minūšu laikā, kamēr eksperta paša veikta izpēte jau ir daudz ilgāka. Ja eksperts veic poligrāfa pārbaudes tikpat kā pēc *konvejera principa*, pārbaudot katru dienu vairākus cilvēkus, turklāt eksperts tiek ilgstoši nodarbināts šajā amatā bez rūpīgas kontroles, līdz ar ko viņam maz jāuztraucās par to, cik uzmanīgi tiks izvērtēta katra viņa veiktā pārbaude, tad likumsakarīgi var sagaidīt, ka daudzi eksperti necentīsies lieki piepūlēties, lai ikvienu pārbaudi veiktu maksimāli rūpīgi un pilnvērtīgi, ja viņi rezultātu var iegūt dažu minūšu laikā, vienkārši dažas reizes nospiežot datora taustiņus.

Saskaņā ar autora viedokli, šis apstāklis ir ārkārtīgi nevēlams un ļoti nozīmīgi var diskreditēt (vai jau ir daļēji diskreditējis) poligrāfa pārbaudes, mazinot sabiedrības pašāvērtību tām. Autors pats strādā ar ASV iegādātu datorizētu poligrāfu, kuru tā ražotājs apgādājis arī ar jau minēto reģistrēto datu apstrādes programmu «*Polyscore*» – automatizētai secinājumu izdarīšanai, kādu lieto lielākā daļa ASV ekspertu. Vairākkārt, novērtējot šīs programmas izdarītās analīzes precizitāti, autors konstatējis ļoti nopietnu «īpatnību» – veicot datu apstrādi vienai un tai pašai personai veiktajiem pirmajiem diviem testiem un nākamajiem diviem testiem (kad visi četri testi veikti ar dažu minūšu starplaiku pēc vienas un tās pašas metodikas, ar vieniem un tiem pašiem jautājumiem, neizmainītos apstākļos), par pirmajiem diviem testiem programmatūra izdara aprēķinu, ka persona melo, ar aprēķināto ticamību vairāk nekā 99%, bet par nākamajiem diviem testiem šī programmatūra izdara aprēķinu, ka persona nemelo, ar gandrīz tikpat augstu aprēķināto ticamību...

Ja eksperti lielākoties savā darbā secinājumus izdara tikai uz šādas programmatūras analīzes pamata, paši neveicot rūpīgu un atbildīgu izpēti, tad nav brīnums, ka daudzi cilvēki aktīvi protestē pret poligrāfa lietošanu vispār. Tad patiešām nav īpašs pamats neticēt daudziem cilvēkiem, kuri saka, ka viņu pārbaudot ar poligrāfa, bijis izdarīts kļūdainš secinājums.

Tajā pašā laikā jānorāda, ka šis ārkārtīgi diskreditējošais apstāklis būtībā neattiecas uz pašu poligrāfa pārbaudes metodi, bet gan uz programmatūras precizitāti, uz poligrāfa

pārbaudes veikšanas kvalitāti, ekspertu kvalifikāciju un atbildības sajūtu.

Var piebilst, ka gan Izraēlā, gan Japānā¹⁴ noraida programmatūras lietošanas iespēju, bet pārbaudi vienmēr veic eksperts pats.

Līdz ar to, kopumā vispārpieņemtu viedokli par poligrāfa pārbaudzi ticamību un validitāti iegūt ir diezgan sarežģīti, un pēdējos gados šās jomas speciālistu vidū vairs arī netiek norādīts noteikts tās procents, kā tas tika darīts agrākos gados veikto pētījumu ziņojumos (sk. turpmāk), bet tiek norādītas vienīgi precizitātes procentuālās robežas.

Tomēr lielākajā daļā pētījumu, uz kuriem šajā jautājumā speciālajā literatūrā izdara atsauces, pētījuma metodikā cenšas ievērot būtiskākos apstākļus, kas var ietekmēt pētījumu galarezultātu ticamību un / vai validitāti, cenšoties samazināt to ietekmi un arī norādot secinājumos statistisko kļūdas procentu. Bez tam, ir veikti arī vispārēja rakstura novērtējumi, kas aptver vienlaikus vairākus veiktos pētījumus, lai noteiktu tajos konstatēto kopējo tendenci (sk. turpmāk).

Jau sākotnēji var norādīt, ka patlaban šās jomas speciālistu vidū kopumā atzīts, ka poligrāfa pārbaudes precizitāte ir pietiekami augsta, lai to varētu pielietot personas patiesīguma diagnosticēšanai, un, ja šīs pārbaudes metodiski pareizi veic kvalificēts speciālists, tad vienlīdz augsta ir arī to ticamība. Protams, tā nav 100%, jo neviena zinātniski pamatota pārbaude nav pilnīgi nekļūdīga.¹⁵ Tomēr kopumā poligrāfa pārbaudes precizitāte, ja tā tiek veikta, ievērojot tās metodiskos nosacījumus, un to veic kvalificēts eksperts, ir krietni virs 50% jeb nejaušības līmeņa. Ja poligrāfa pārbaudi veic pēc *netiešā testa* metodikas, tad tās precizitāte faktiski ir līdzvērtīga precizitātei vairākām citām kriminālistikā tradicionālām izpētēm, tajā skaitā daktiloskopiskai identifikācijai, identifikācijai pēc balss, rokraksta izpētei, aculiecinieku veiktai atpazīšanai u.c.

Šajā novērtējumā netiek iekļauti apt. 20% līdz 5% gadījumu, kad ekspertizē tiek iegūti nenoteikti rezultāti un tāpēc vispār nevar izdarīt secinājumus attiecībā uz pārbaudei uzdotajiem jautājumiem, kā arī tie gadījumi, kad poligrāfa pārbaudi kaut kādu iemeslu dēļ vispār nevar veikt.

Poligrāfa pārbaudes precizitāti gan nevar salīdzināt ar, piemēram, personas

¹⁴ Izraēlā, kā arī Japānā ir atbildīgāka attieksme pret poligrāfa lietošanas precizitāti, nekā tas līdz 2001. gada 11. septembra terora aktam bija ASV ar tās rutīnas veidā veiktajām vairāk nekā miljonus pārbaudēm katru gadu, jo Izraēlai ir ļoti būtiska tās precizitāte, veicot pārbaudes terorisma lietās. Var piebilst, ka tāpat daudz nopietnāka attieksme ir arī Krievijas Krasnodaras apgabala Iekšlietu pārvaldē, kur arī poligrāfa pārbaudes veic terorisma lietās, tajā skaitā Čečenijā. Tieši atrodoties komandējumā Izraēlā, kā arī Krasnodaras Iekšlietu pārbaudes organizētās konferencēs par šo jomu, autors pārņēma Latvijas praksei vairākus papildus metodiskos nosacījumus tiem, kurus bija sākotnēji apguvis apmācības laikā, kad mācījās atbilstīgi ASV pielietotajai metodikai.

¹⁵ Ja kāds cilvēks apgalvo, ka kaut kāda metode ir nekļūdīga principā, tas nozīmē tikai to, ka šis cilvēks neapzinās zinātniskas izpētes metodoloģiskās likumsakarības un *a priori* pieņem vēlamo par esošo (angl.: *wishful thinking*)

identifikāciju pēc genoma struktūras bioloģiskajā ekspertīzē, kuras precizitāte nereti ir virs 99%, tomēr kopumā ir pietiekams pamats poligrāfa pārbaudes pieņemt kā vienu no iespējam izmeklēšanas gaitā iegūt un pārbaudīt pierādījumus, kas ir līdzvērtīga vairākām citām kriminālistikas metodēm. Ja lietā iespējams konstatēt būtiskus apstākļus ar identifikāciju pēc genoma struktūras, tad priekšroka jādod tai. Taču nebūt ne katrā lietā ir tāda iespēja.

Var piebilst, ka krimināllietās visizplatītākā pierādījuma veida – **liecību** validitāte (te galvenokārt nozīme ir iekšējai validitātei) kopumā vispār nekad nav mēģināts objektīvi novērtēt, taču var pieņemt ka tā vidēji ir apt. 50%, proti – visbiežāk pastāv līdzvērtīga iespēja, ka liecinošā persona sniedz patiesu un precīzu liecību, iespējai, ka tā melo vai maldās par kaut kādiem apstākļiem. Kaut gan nereti cietušo un arī liecinieku liecības tiek praksē uzskatītas par objektīvākām, jo cietušajiem un bieži arī lieciniekiem it kā nav motīvi apzināti maldināt izmeklēšanu un tiesu, tomēr nav pamata uzskatīt, ka to iekšējā validitāte ir virs 50% validitātes, kaut vai tāpēc, ka pastāv virkne kļūdu faktoru, kas ietekmē to preciziti, proti – arī daudzi cietušie un liecinieki nereti maldās par kaut kādiem apstākļiem, viņu liecības ietekmē arī apersepcija, konfabulācija utt.¹⁶ Savukārt aizdomās turēto un apsūdzēto liecības (kā arī tādu liecinieku sniegtās liecības, kuriem bijis vai kuri vēlāk iegūst aizdomās turētā statusu lietā) validitāte bieži praksē tiek vērtēta pat kā zemāka par 50%.

Tomēr tiesību principi un kriminālprocesa normas nosaka, ka šaubu gadījumā nevar vis bez pamatojuma neticēt apsūdzētā liecībām, vienkārši *a priori* uzskatot tās par mazāk ticamām – saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 19. panta formulējumu nevainīguma prezumpcijas princips nosaka arī, ka «Visas saprātīgās šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.» (jeb, saskaņā ar Latvijas Kriminālprocesa kodeksu, «Visas šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu apsūdzētajam (tiesājamam)»).

Līdz ar to, ja lietā liecinošo personu liecības ir pretrunīga, un lietā nav daudz citu pierādījumu, tad lietas apstākļu atbildīga izvērtēšana nebūt nav viegla un vienkārša.

Arī civillietās situācija ir līdzīga – nekad zinātniski nav mēģināts noskaidrot validitāti šim pierādījumu veidam – liecībām, un faktiski ikvienā lietā pastāv līdzvērtīgas iespējas, ka viena vai otra puse savā liecībā melo vai maldās par kaut kādiem apstākļiem.

Tāpēc tāda metode pierādījumu iegūšanai un pārbaudei, kurai validitāte ir augstāka par 50%, tajā skaitā poligrāfa ekspertīze, nenoliedzami ir vērtīga tiesībsargājošo iestāžu darbā, kaut arī to, protams, nevar uzskatīt par *panaceju*, kas varētu mazināt nepieciešamību iegūt un izvērtēt arī citus pierādījumus lietā.

¹⁶ Par to plašāk sk.: Nopratināšanas taktika / Kavalieris A., profesors, Dr.hab.iur., Konovālovs J., Dr.iur., Mašošins J., Dr.iur., Makans L. M.iur., Miķelsons U., M.iur. Kriminālistika. II daļa. Kriminālistiskā taktika. Māc. grām. / Papild. un paplaš. ceturtais izd. – Rīga: LPA, 2003. – 63. - 72.lpp.

Vēl var piebilst, ka izmeklēšanā nereti veiktajām tiesu psihiatriskajām ekspertīzēm validitāte un / vai ticamība ir noteikta apt. 50% (tas nozīmē, ka vidēji katrs otrais eksperta atzinums ir apšaubāms). Šis arī bija viens no iemesliem, kāpēc krimināltiesībās iekļāva *ierobežotās pieskaitāmības* institūtu (Krimināllikuma 14. pants), lai rastu risinājumu tiem gadījumiem, kad eksperti nevar izšķirties par konkrētu secinājumu attiecībā uz personas pieskaitāmību.

Ievērojot nereti pastāvošās grūtības lietas apstākļu noskaidrošanā un pierādījumu novērtēšanā tiesībsargājošo iestāžu praktiskajā darbā, jāpievērš uzmanība arī poligrāfa pārbaūžu ārējo validitāti raksturojošam kritērijam lietderībai un jāapzinās, ka poligrāfa lietošana ne vien var palīdzēt, bet bieži arī palīdz tiesai attaisnot nevainīgus cilvēkus vai papildus pārliecināties par tiesājamās personas vainu, policijai palīdz sašaurināt aizdomās turamo personu loku, prokuroram vai tiesai palīdz pārliecināties par apsūdzētā vai citu liecinošo personu liecību patiesīgumu. Līdz ar to, šo pārbaūžu veikšana var palīdzēt aizsargāt krimināllietā (tāpat ir arī civillietās) iesaistīto personu tiesības un arī samazināt veicamo darbu izmeklēšanā, kaut arī tās nekādi neaizstāj izmeklēšanu un citu pierādījumu nozīmi.

Tajā pašā laikā, ievērojot to, ka poligrāfa pārbaudes validitāte nav 100%, nav pieļaujams pieņemt juridiski saistošus nolēmumus vienīgi uz poligrāfa pārbaudes rezultātiem – noteikti lietā jāiegūst vēl cita informācija, lai poligrāfa ekspertīzes rezultātus novērtētu kopumā ar visiem pierādījumiem lietā.

Lai papildus izskatītu jautājumu par poligrāfa pārbaudes precizitāti, šeit var norādīt pētījumus, uz kuriem visbiežāk speciālajā literatūrā par šo jautājumu tiek izdarītas atsauces.

Vairākos kopsavilkumos par pētījumiem, kuros novērtētas tikai tās pārbaudes, kurās izdarīti kategoriskas formas secinājumi (tādu kopumā ir apt. 35 – 40% no visām veiktajām pārbaudēm), turklāt ja eksperimentālās pārbaudes veikuši kvalificēti eksperti pēc atzītas metodikas, ASV un Kanādā poligrāfa pārbaudēm norādīta validitāte vidēji robežās no 85% līdz 95%. *Tiešā testa* metodikas (piemēram, ZCT, MGQT) pārbaudēs tā tiek norādīta vidēji 90% melojošām personām un 80% nemelojošām personām, bet *netiešā testa* (piemēram, GKT) metodikas testiem validitāte tiek norādīta vidēji 80% melojošām personām un līdz 98% nemelojošām personām.

Daudzos avotos par šo jomu sniegtas šīs divas tabulas ar pētījumu rezultātiem:

Pētņieki	Likens ¹⁷	Davidsons ¹⁸	Stellers ¹⁹
Izpētes gads	1959	1968	1987
Visu pārbaudāmo skaits	49	48	87
Pareizi secinājumi	90%	97,9%	95%
Melojošo pārbaudāmo skaits	37	12	47
Pareizi secinājumi	90%	91,9%	85,1%
Nemelojošo pārbaudāmo skaits	12	36	40
Pareizi secinājumi	100%	100%	100%

Pētņieki	Raskins ²⁰	Podlesnijs ²¹	Davsons ²²
Izpētes gads	1978	1978	1980
Visu pārbaudāmo skaits	48	20	24
Pareizi secinājumi	88%	85%	88%
Nepareizi	4%	5%	8%
Neatrisināti	8%	10%	4%
Melojošo pārbaudāmo skaits	24	10	12
Pareizi secinājumi	87,5%	80%	100%
Nepareizi	0	10%	0
Neatrisināti	12,5%	10%	0
Nemelojošo pārbaudāmo skaits	24	10	12
Pareizi secinājumi	87,5%	90%	75%
Nepareizi	8,3%	0	17%
Neatrisināti	4,2%	10%	8%

Jāpiebilst, ka lielākā daļa šajās tabulās iekļauto pētījumu balstīti tikai uz ādas galvaniskās reakcijas reģistrāciju, kas sniedz daudz mazāk informāciju, nekā ja tiek lietoti visi poligrāfa kanāli, tomēr arī tad lielākoties konstatēta augsta rezultātu precizitāte.

Arī vēlāko gadu pētījumos, kā arī vairākos Izraēlas speciālistu veiktos pētījumos

¹⁷ Lykken D. T. The GSR in the Detection of Guilt // Journal of Applied Psychology, Vol. 43., 1959., p.p. 385 - 388.

¹⁸ Davidson P. O. Validity of the Guilty-Knowledge Technique: The Effects of Motivation // Journal of Applied Psychology, Vol. 52., 1968., p.p. 62 - 65.

¹⁹ Steller M., Haenert P., Eiselt W. Extraversion and the detection of deception // Journal of Research in Personality, Vol. 21., 1987., p.p. 334 - 342

²⁰ Raskin D. C. Scientific Assessment of the Accuracy of Detection of Deception // Psychophysiology, Vol. 15., 1978., p.p. 143 - 147.

²¹ Podlesny J. A., Raskin D. C. Effectiveness of Techniques and Physiological Measures in the Detection of Deception // Psychophysiology, Vol. 15., 1978., p.p. 344 - 358.

²² Dawson M. E. Physiological Detection of Deception: Measurement of Responses to Questions and Answers During Countermeasure Maneuvers // Psychophysiology, Vol. 17., 1980., p.p. 8 - 17.

noskaidroti diezgan līdzīgi rādītāji. Piemēram, Izraēlas Nacionālās policijas Poligrāfa laboratorijas (tur ir šajā jomā viena no pasaulē vadošajām zinātniskajām laboratorijām) pētnieku 1990. gadā veiktā apkopojumā²³ ziņoti vidējie rādītāji: 84% attiecībā uz melojošām un 94% attiecībā uz nemelojošām personām.

Šajos rezultātos pievērš uzmanību, ka *false negative* kļūdas²⁴ bijušas biežāk, nekā *false positive* kļūdas.²⁵

Taču norādītie pētījumi balstās uz eksperimentālām pārbaudēm, bet, kā jau minēts, atšķirība pārbaudāmo personu psihiskajā attieksmē pret eksperimentālu un reālu pārbaudes situāciju var izpausties arī atšķirīgā psihofizioloģiskajā stāvoklī pārbaudes laikā, kā arī netiek pietiekami ievērots eksperta kvalifikācijas līmeņa faktors. Tikai samērā nesen tika sākti pētījumi, lai novērtētu ticamību reālās pārbaudes situācijās izmeklēšanā.

Piemēram, D. Raskins un C. Honts 1988. gadā veiktā prakses pētījumā konstatēja ticamību 97% attiecībā uz melojošām personām, bet 93% attiecībā uz nemelojošām personām.²⁶

Izraēlas policijas Poligrāfa laboratorijā E. Elāds (*Eitan Elaad*) 1990. gadā ziņoja, ka reālās izmeklēšanas situācijās *false positive* kļūdu līmenis ir ļoti zems: tikai 2%, toties *false negative* rezultātu līmenis jau ir ievērojams: līdz 58%.²⁷

1992. gadā D. Raskins konstatēja, ka laboratorijas pētījumos ir 7% *false negative* kļūdu, bet prakses pētījumos ir 10% *false negative* kļūdu.

Vispārinātie ticamības rādītāji tiek arī kritizēti, taču kritikas iemesls bieži ir tas, ka oponenti, kuri nezina poligrāfa pārbaudes metodiku, uzskata nenoteiktos rezultātus par kļūdainiem, kaut arī tie nozīmē tikai to, ka pārbaudes laikā nav iegūti pietiekami dati, lai izdarītu kategorisku secinājumu, un secinājuma izdarīšanai būtu jāveic papildus pārbaude.

Lai novērtētu poligrāfa pārbaudes lietošanas vērtību izmeklēšanā, lietderīgi salīdzināt tās arējo validitāti un precizitāti ar citām izmeklēšanā plaši pielietotām metodēm. Pirmo tādu mēģinājumu ar eksperimentālām pārbaudēm izdarīja J. Vidackis (*Widacki*) un F. Horvats (*Horvath*) 1978. gadā, salīdzinot rokraksta ekspertīzes, daktiloskopiskās ekspertīzes, poligrāfa pārbaudes un atpazīšanas rezultātu precizitāti.²⁸

²³ Ben-Shakhar G., Furedy J.J. Theories and applications in the detection of deception: A psychophysiological and international perspective // New York: Springer-Verlag, 1990.

²⁴ *False negative* kļūda ir, kad par melojošu personu tiek izdarīts secinājums, ka tā nemelo

²⁵ *False positive* kļūda ir, kad par nemelojošu personu tiek izdarīts secinājums, ka tā melo

²⁶ Honts C.R., Raskin D.C. A field study of the validity of the directed lie control question // Journal of Police Science and Administration, Vol. 16., 1988., p.p. 56.-61.

²⁷ Elaad E., Ben-Shakhar G. Effects of mental countermeasures on psychophysiological detection in the guilty knowledge test // International Journal of Psychophysiology, 1990, Vol.11, p.p.99.-108. – [Research report]

²⁸ Widacki J., Horvath F. An Experimental Investigation of the Relative Validity and Utility of the Polygraph Technique and Three Other Common Methods of Criminal Identification // Forensic Science, Vol. 23 J., 1978, p.p. 596-601. – [Research Report]

Šajā pētījumā imitēta nozieguma situācijā tika iesaistīti 80 dalībnieki (studenti), kuri bija sadalīti divdesmit grupās, kur katrā viens cilvēks spēlēja nozieguma izdarītāja lomu. Katrs dalībnieks saņēma lapiņu ar instrukciju, ko apliecināja ar īsu teikumu un parakstu ar izdomātu vārdu (t.sk. «vainīgajiem» bija uzdevums censties izmainīt rokrakstu, parakstoties uz šīs lapiņas). No šīm lapiņām tika noņemtas pirkstu pēdas. Katrā grupā visiem dalībniekiem lapiņas izsniedza viena persona. Šai personai pēc divām dienām tika uzrādītas atpazīšanai visu četru grupas dalībnieku fotogrāfijas, starp kurām viņam bija jāatpazīst «vainīgais». Attiecībā uz poligrāfa pārbaudi «vainīgajiem» bija apsolīta neliela finansiāla atlīdzība, ja poligrāfa pārbaudē viņi netiks atklāti.

Pētījuma rezultāti parādīja, ka no šīm divdesmit grupām pareizs secinājums ar poligrāfu tika izdarīts astoņpadsmit grupās (par pareizu uzskatīja, ja pareizi tika noteikts gan «vainīgais», gan visi trīs «nevainīgie» grupas dalībnieki), rokraksta eksperts – septiņpadsmit grupās, aculiecinieks pareizi atpazīna septiņās grupās, bet daktiloskopiskā ekspertīze – tikai četrās grupās.

Līdz ar to, tika konstatēts, ka poligrāfa pārbaude (pat imitēta nozieguma apstākļos, kad personas psihofizioloģiskā stāvokļa specifiskās izmaiņas ir daudz mazāk izteiktas, nekā tas ir reālās izmeklējamo noziegumu lietās veiktajās pārbaudēs) ir precīzākā un efektīvākā no visām šajā pētījumā pārbaudītajām.

Šeit var pieminēt, ka šī pētījuma rezultāti tika skatīti pat ASV Augstākajā tiesā, lai novērtētu poligrāfa pārbaudē izdarītā secinājuma pierādījuma nozīmi Šefera lietā (sk. 1.3.1. nodaļā).

Līdzīgu salīdzinošo pētījumu par poligrāfa pārbaudēm un cita veida ekspertīzēm 1996. gadā veica E. Elāds (*Eitan Elaad*) Izraēlas Nacionālās policijas Identifikācijas un Kriminālistikas nodaļas Poligrāfa laboratorijā.²⁹ Šim pētījumam tika izvirzīts mērķis novērtēt *tiešā testa* jeb kontroljautājumu metodikas CQT (*Control Question Technique*) un *netiešā testa* jeb slēpto zināšanu metodikas GKT (*Guilty Knowledge Test*) veidu poligrāfa pārbaudes rezultātu precizitāti, kā arī ticamību un ārējo validitāti, salīdzinājumā ar citām pazīstamākajām identifikācijas pārbaudēm, turklāt katrai šai metodei pēc iespējas labvēlīgākā situācijā, vienlaikus maksimāli tuvinot pētījuma situāciju reālai izmeklēšanas situācijai.

Pētījumā tika iesaistīti astoņdesmit viens brīvprātīgais. Eksperti nezināja, cik un vai vispār starp pārbaudāmajiem grupā kāds spēlēja «vainīgā» lomu, savukārt «vainīgajiem» dalībniekiem bija apsolīta diezgan liela samaksa, ja viņi izvairīsies no atklāšanas, bet

²⁹ Elaad E. A Comparative Study of Polygraph Tests and Other Forensic Methods // Plilim : The Israel Journal of Criminal Justice, 1996, Vol.5, p.p.187.-244. – [Research report. A comprehensive version]

«nevainīgajiem» dalībniekiem bija paredzēts sods – dalības atlīdzības neizmaksāšana, ja tiktu izdarīts secinājums, ka ir konstatēta maldināšana.

Imitētajā nozieguma situācijā «vainīgajiem» vajadzēja ieiet iepriekš sagatavotā istabā un no atvilknes paņemt aploksni, bet no tās naudu. To novēroja viens vai divi aculiecinieki (tie bija Izraēlas policijā strādājoši darbinieki), kuriem bija jau iepriekš zināms, ka viņiem vajadzēs redzēto personu atpazīt. «Vainīgajiem» vēl vajadzēja viltot kvīti, (daļai no viņiem vajadzēja censties izmainīt rokrakstu), un izdarīt telefona zvanu par zādzības izdarīšanu (daļai vajadzēja censties izmainīt balsi). Telefona saruna tika ierakstīta.

Kopumā imitētā situācija deva iespējas GKT pārbaudei izmantot četrus slēpto zināšanu faktus, uz kuriem tika arī pievērsta katra «vainīgā» uzmanība. Eksperimentētājs arī informēja dalībniekus, ka viņi tiek turēti aizdomās par naudas zādzību un tiks iztaujāti, taču viņiem nebija dotas tiesības atzīties.

Katru dalībnieku individuāli iztaujāja policijas darbinieks. Viņiem pateica, ka viņi atbrīvosies no aizdomām kriminālistisko ekspertīžu rezultātā. Viņi tika nofotografēti un viņiem noņēma pirkstu nospiedumus, kā arī rokraksta un balss paraugus. Dažas dienas vēlāk viņiem bija jāatgriežas uz pētījumā veiktajām ekspertīzēm; un tad viņiem vēlreiz atgādināja par aizdomām.

Pētījuma sagatavošanās rezultātā tomēr nebija izdevies izveidot pilnīgi precīzus pētāmos apstākļus – dažos gadījumos balss ieraksti bija neskaidri, kvītis nepietiekami detalizētas, pirkstu pēdas nederīgas identifikācijai vai vispār netika iegūtas, aculiecinieki neredzēja «vainīgo» pilnībā, un pieci «vainīgie» aizmirsa vienu GKT testiem vajadzīgo slēpto zināšanu apstākli. Kopējā šo nepilnību ietekme uz identifikācijas rezultātu līmeni nedaudz samazināja iespējas efektīvi salīdzināt dažādas metodes.

Poligrāfa pārbaudes veica astoņi pieredzējuši eksperti, kuri ilggadīgi veic poligrāfa pārbaudes policijā, turklāt pārbaudes pēc GKT un pēc CQT metodikām veica dažādi eksperti, bet katra eksperta iegūtos datus³⁰ vēlreiz izpētīja vēl citi eksperti, kuri nezināja iepriekšējā eksperta iegūtos rezultātus. Kopējais rezultāts tika aprēķināts no abu ekspertu iegūtajiem rezultātiem, līdz ar to izpētē ievērojot arī rezultātu ticamības pakāpi.

Pirkstu pēdas no cietām, gludām virsmām izņēma ar daktiloplēvi un alumīnija vai melno pulveri, bet no papīra kvīts – ar ninhidrīnu. Divos gadījumos eksperti nevarēja iegūt identifikācijai derīgas pirkstu pēdas. Kategoriski secinājumi par identitāti tika izdarīti, ja

³⁰ Par šo apstākli autors vēlas uzsvērt – ja poligrāfa pārbaudes rezultātā secinājums tiek izdarīts vienīgi uz poligrammas fiksēto datu pamata, tad netiek ņemti vērā nedz pārbaudāmās personas uzvedības un neverbālās komunikācijas izpausmes, nedz detalizētā iztaujā verbāli sniegtās informācijas saturs, bet tas ir ļoti būtiski pareiza secinājuma izdarīšanai (sk. 1.5. nodaļā). Tāpēc šī laboratorijas pētījuma *modus operandi* tomēr nevar uzskatīt par nevainojamu. Pareizāk būtu bijis, ja atkārtoto izpēti citi eksperti būtu veikuši ar patstāvīgu poligrāfa pārbaudi standarta variantā, nevis tikai izpētīt iepriekš veiktā pārbaudē ierakstītās poligrammas.

konstatēja 12 identifikācijas pazīmju sakritību.

Balss paraugi tika iegūti, cenšoties maksimāli pietuvināt ieraksta apstākļus tiem fiziskajiem apstākļiem, kādi bija oriģinālā ieraksta laikā. Balss identifikāciju veica trīs pieredzējuši eksperti Izraēlas Policijas Balss identifikācijas laboratorijā, izmantojot akustisko analīzi un vizuālo spektogrāfisko datu analīzi.

Rokraksta identifikāciju arī veica pieredzējuši eksperti Izraēlas Policijas Dokumentu un rokraksta identifikācijas laboratorijā.

Pirms atpazīšanas aculiecinieki vispirms tika iesaistīti kompozicionālā portreta izveidē, izmantojot vai nu ASV policijas identifikācijas komplektu, vai arī Britu policijas fotokomplektu. Izveidotais attēls tika uzrādīts atpazīšanai aculieciniekiem kopā ar septiņiem citu cilvēku attēliem. Tajos gadījumos, kad bija izmantoti vienlaikus divi aculiecinieki, otram tika lūgts sameklēt «vainīgā» fotogrāfiju, kas kopā ar visu «nevainīgo» fotogrāfijām bija ievietotas policijas fotogrāfiju arhīvā.

Minētā pētījuma rezultāti parādīti tabulā:

Dalībnieku grupa	«Vainīgie»			«Nevainīgie»		
	vainīgs	nenoteikts	nevainīgs	vainīgs	nenoteikts	nevainīgs
Secinājums						
Poligrāfa pārbaude						
CQT	10	7	8	2	13	39
GKT	19	3	3	0	9	46
Daktiloskopiskā	19	6 ^a	— ^b	0	56 ^a	— ^b
Balss identifikācija						
<i>dabiska</i>	11	0	1	1	0	39
<i>izmainīta</i>	10	2	1	1	8	33
Rokraksta ekspert.						
<i>dabisks</i>	13	0	0	0	0	40
<i>izmainīts</i>	9	3	1	2	6	35
Atpazīšana						
<i>zīmējumi</i>	17	0	8	2	0	59
<i>fotogrāfijas</i>	6	0	8	1	0	40

Iegūtie rezultāti deva pamatu izdarīt secinājumu, ka trīs metodes var uzskatīt par pietiekami precīzām un ticamām, proti – pietiekami brīvām no *false positive* kļūdām. Tās ir – daktiloskopiskā identifikācija, poligrāfa pārbaude pēc GKT metodikas un rokraksta identifikācija. Neizmainīts rokraksts deva iespēju izdarīt pilnīgi precīzus secinājumus. Jāpiebilst, ka daktiloskopiskā identifikācija būtiski atšķiras no poligrāfa pārbaudes ar to, ka tā nav piemērota nevainīgu personu noteikšanai, un fakts, ka netika iegūtas identifikācijai

^a Ieskaitot divus gadījumus, kad netika iegūtas identifikācijai derīgas pirkstu pēdas

^b Pirkstu pēdu neesamība nenozīmē «nevainīgumu»

derīgas pirkstu pēdas nenozīmē, ka konkrētā persona nav tās atstājusi. Toties poligrāfa pārbaude nosaka gan melojošos, gan nemelojošos cilvēkus.

CQT parādīja ievērojamu *false negative* kļūdu līmeni: 32%, un daudz mazāku *false positive* kļūdu līmeni: 3,7%. Tas ir pretrunā agrāk veiktu pētījumu rezultātiem,³¹ saskaņā ar kuriem CQT ir mazāk precīzs attiecībā uz nemelojošajiem, jo atšķirības kontroles un kritisko jautājumu psiholoģiskajā ietekmē var izraisīt salīdzinoši lielāku reakciju rašanos uz kritiskajiem jautājumiem gan vainīgajiem, gan nevainīgajiem. Tomēr šajā pētījumā iegūtie rezultāti var būt saistīti ar to, ka eksperimentālā pārbaudes situācijā kritiskajiem jautājumiem nav tāda psiholoģiskā ietekme, tādēļ šajā pētījumā iegūtos rezultātus nevar vispārināt.

Gan poligrāfa pārbaude pēc CQT metodikas, gan balss identifikācija, rokraksta izpēte un aculiecinieku atpazīšana ir metodes, kuras var iespaidot eksperta vai aculiecinieka subjektīvā uztvere, un, izņemot dabiska rokraksta izpēti, dod *false positive* kļūdas.

Šeit gan jāpiebilst, ka eksperta centieni samazināt *false positive* kļūdas var izraisīt *false negative* kļūdu palielināšanos (nespēju noteikt melojošās personas).

Minētā pētījuma secinājumos, bez tam, norādīts, ka turpmākajos pētījumos jāpievēršas dažādu metožu praktiskajai lietderībai, nevis tikai to teorētiskai precizitātei.³²

Tomēr E. Elāds 1998. gadā veica vēl vienu laboratorijas pētījumu³³ poligrāfa pārbaudes precizitātes noteikšanai, kurā konstatēja, ka nemelojošas personas pareizi diagnosticē ar precizitāti robežās 79% – 100% (lielākoties apt. 96%), bet melojošas personas pareizi diagnosticē ar precizitāti robežās 61% – 100% (lielākoties apt. 81%).

Vēl nozīmīgs ir arī jautājums, kā pārbaudes precizitāti var iespaidot pārbaudāmā apzināta **pretiedarbība** – kaut kādi mēģinājumi izmainīt sava organisma fizioloģiskās reakcijas, lai noslēptu maldināšanu.

Pastāv trīs raksturīgākie pretiedarbības veidi:

- 1) Psihotropu līdzekļu vai alkohola lietošana;
- 2) Fiziska pretiedarbība, piemēram, muskuļu kustības vai sasprindzināšana, pašizraisītas sāpes, iedurot, iekniebjot vai iekožot sev, vai arī elpošanas kontrole;
- 3) Garīga pretiedarbība, piemēram, mērķtiecīga domāšana par noteiktiem apstākļiem,

³¹ Tajā skaitā sk.:

Ben-Shakhar G., Lieblich I., Bar-Hillel M. An evaluation of polygraphers' judgments: A review from a decision theoretic perspective // Journal of Applied Psychology, Vol. 67., 1982., p.p. 701-713.;

Lykken D. T. Psychology and the Lie Detector Industry // American Psychologist, Vol. 29., 1974., p.p. 725 - 739.;

Lykken D. T. The Psychopath and the Lie Detector // Psychophysiology, Vol. 15., 1978., p.p. 137 - 142.

³² Elaad E. A Comparative Study of Polygraph Tests and Other Forensic Methods // Plilim : The Israel Journal of Criminal Justice, 1996, Vol.5, p.p.187.-244. – [Research report. A comprehensive version]

³³ Elaad E. The challenge of the concealed knowledge polygraph test // Expert Evidence, Vol. 6., 1998., p.p. 161.-187.

kas, saskaņā ar pārbaudāmās personas viedokli, varētu izraisīt atslābināšanos vai uztraukumu, tajā skaitā tādu, kas kā specifiska disociācija vērsta vai nu uz kaut kādu noteiktu stimulu pārbaudē, ar to novēršot uzmanību no citiem, vai arī izpaužās kā pastāvīga disociācija visā pārbaudes laikā, bez atšķirībām starp dažādiem stimuliem (pastāvīgas disociācijas laikā pārbaudāmais var censties pilnībā ignorēt jautājuma saturu, atbildot automātiski un koncentrējot uzmanību uz citām domām – vai nu saistošām vai arī monotonām, piemēram, tādām kā aitiņu skaitīšana).

Sākotnēji jānorāda, ka psihotropu līdzekļu lietošana nav īpaši nozīmīga attiecībā uz pārbaudes precizitāti, jo gadījumā, ja persona būs lietojusi stipru devu, tad to eksperts viegli varēs pamanīt pēc personas uzvedības un runas, kā arī tūlīt konstatēt pēc izmainītām fizioloģiskām reakcijām (un neizdarīs vispār poligrāfa pārbaudi šai personai), savukārt gadījumos, ja persona lietojusi nelielu devu vai arī šādas vielas lietojusi pirms vairākām stundām (trankvilizatoru, nomierinošu psihotropu līdzekļu lietošanas iedarbība parasti sākas pēc apt. pusstundas un ilgst apt. četras stundas), tad tas pārbaudes rezultātus neietekmē, jo fizioloģiskās reakcijas samazinās minimāli, toties psihiskā sasprindzinājuma rašanos melojošam cilvēkam tikai pastiprinās, jo tas, ka pārbaudāmā persona ir šādas vielas lietojis, nozīmē, ka viņam ir pastiprināta uzmanība uz pārbaudes nozīmi.

Un ja arī personai ar psihotropiem līdzekļiem izdosies ietekmēt sava organisma fizioloģiskos procesus, tā lai eksperts to nepamanītu, tad galarezultātā tiks izdarīts ne jau secinājums par atbilžu patiesīgumu, bet gan nenoteikts rezultāts, proti – netiks izdarīts vispār jebkāds secinājums, jo šādā veidā persona nevar radīt tādas fizioloģisko procesu reakcijas, uz kādām tiek balstīts secinājums par patiesīgu atbildi.

Var piebilst, ka šāds galarezultāts neko nevar izmainīt lietā, turklāt personai pat nav vajadzības censties to panākt, jo vieglāk ir vienkārši atteikties no poligrāfa pārbaudes.

Piemēram, 1984. gadā veikts pētījums, pārbaudot alhola reibuma ietekmi uz poligrāfa pārbaudi,³⁴ tajā pašā gadā vēl viens pētījums, pārbaudot stimulantu *methylphenidate* lietošanas ietekmi,³⁵ bet 1991. gadā veikts pētījums, pārbaudot nomierinošu līdzekļu *diazepam* un *meprobamate* lietošanas ietekmi uz poligrāfa pārbaudes precizitāti (salīdzinot ar *placebo*).³⁶ Šajos un arī citos līdzīgos pētījumos konstatēts, ka attiecīgo vielu lietošana

³⁴ Bradley M. T., Ainsworth D. Alcohol and the psychophysiological detection of deception // *Psychophysiology*, Vol. 21., 1984, p.p. 63.-71. – [Research Report]

³⁵ Iacono W. G., Boisvenu G. A., Fleming J. A. Effects of diazepam and methylphenidate on the electrodermal detection of guilty knowledge // *Journal of Applied Psychology*, Vol. 69., 1984, p.p. 289.-299. – [Research Report]

³⁶ Use of Antianxiety Drugs as Countermeasures in the Detection of Guilty Knowledge / By Iacono, William G.; Cerri, Anna M. Patrick, Christopher J. Fleming, Jonathan A. E. // *Journal of Applied Psychology*, February, 1992. Vol. 77, No. 1, p.p. 60.-64. – [Research Report]

neietekmē poligrāfa pārbaudes rezultātus.

Par izvairīšanās iespējām no melu atklāšanas poligrāfa pārbaudē pētījumos lielākoties pārbaudīta fiziskas pretiedarbības ietekme saistībā ar kontroljautājumu testu, retāk garīgas pretiedarbības ietekme saistībā ar slēpto zināšanu testu.

Piemēram, 1962. gadā Kubisa veiktajā pētījumā³⁷ noskaidrots, ka gadījumā, ja pārbaudāmā persona spiež kāju pirkstus pret grīdu,³⁸ tad atklāšanas procents samazinājās līdz nejaušības līmenim, bet ja pārbaudāmie centās garīgi novērst uzmanību no jautājumu satura, atbildot uz jautājumiem automātiski, tas neietekmēja atklāšanas procentu.

1979. gadā Rovnera veiktajā pētījumā³⁹ noskaidrots, ka atklāšanas procents neizmainījās, ja pārbaudāmajiem pirms pārbaudes detalizēti izstāstīja par iespējamām pretiedarbības metodēm, taču izmainījās tad, kad pārbaudāmajiem tika iepriekš dota iespēja praktizēties ar poligrāfu attiecībā uz pretiedarbību (tad 25% rezultātu bija kļūdaini un 12,5% nenoteikti, kaut gan parasti kļūdaini rezultāti bija 4% un nenoteikti 8%). 1984. gadā Honta veiktajā pētījumā⁴⁰ noskaidrots, ka pēc tam, kad melojošie pārbaudāmie pirms poligrāfa pārbaudes tika apmācīti pielietot divu veidu fizisko pretiedarbību – kājas pirkstu spiešanu grīdā un košanu mēlē, līdz 70% no viņiem bija spējīgi izvairīties no atklāšanas. Šo pētījumu praktiskā nozīme ir ļoti svarīga, jo jebkuras metodes pielietojamība ir apšaubāma, ja tā ir tik atkarīga no pretiedarbības. Pētījumos Honts tomēr atklāja, ka ar *elektromiogrāfu* eksperts var noteikt vairākumu no pārbaudāmajiem, kas izmantojuši fizisku pretiedarbību.

Savukārt, 1980. gadā Davsons, iesaistot profesionālus aktierus garīgas pretiedarbības noteikšanai laboratorijā imitēta nozieguma pārbaudē, noskaidroja, ka nevienam no iesaistītajiem aktieriem neizdevās izvairīties no atklāšanas.⁴¹

1989. gadā Raskins pētījumā⁴² noskaidroja, ka pārbaudāmajiem veicot galvā aritmētiskus aprēķinus, samazinājās atklāšanas procents (iegūti apm. 35% *false negative* un 30% *false positive* rezultāti).

Garīgās pretiedarbības efekts uz atklāšanas precizitāti var būt atkarīgs no pārbaudāmā

³⁷ Kubis J. F. Studies in Lie Detection: Computer Feasibility Considerations contract No. AF-30- (602)-2270, project No. 5534 submitted to U.S. Air Force, available from the Armed Services Technical Information Service (AD-284902), Arlington, Va. 1962.

³⁸ Ja pārbaudē netiek lietots sensors muskuļu tremora un kustību fiksēšanai, tad to eksperts var arī nepamanīt. Tāpēc Latvijā visās ekspertīzēs tiek lietots šis poligrāfa sensors, lai novērstu šādu iespēju.

³⁹ Rovner L. I., Raskin D. C., Kircher J. C. Effects of Information and Practice on Detection of Deception / paper presented at the meetings of the Society for Psychophysiological Research, Wisconsin, 1979. – [Research Report]

⁴⁰ Honts C.R. Countermeasures and the physiological detection of deception // *Psychophysiology*, Vol. 21., 1984., p.p. 566-567.

⁴¹ Dawson M. E. Physiological Detection of Deception: Measurement of Responses to Questions and Answers During Countermeasure Maneuvers // *Psychophysiology*, Vol. 17., 1980., p.p. 8 – 17.

⁴² Honts C.R., Raskin D.C., Kircher J.C. Effects of physical countermeasures and their electromyographic detection during polygraph tests for deception // *Psychophysiology*, Vol. 1, 1987., p.p. 241-247.

spējas ignorēt kritiskos jautājumus. Piemēram, Vaidis (*Waid*) ar kolēģiem 1978. un 1981. gadā veikto pētījumu⁴³ rezultātā noskaidroja, ka pastāv korelācija starp ādas galvanisko reakciju un personas uzmanību uz vārdu atcerēšanos, kurus viņi iepriekš iemācījušies. Uzmanība, kas veltīta noteiktam stimulam (apstāklim), var būt atkarīga no situācijas raksturojuma.

Piemēram, motivācijas pastiprināšanās pārbaudāmajam izvairīties no atklāšanas korelē ar atklāšanas iespēju palielināšanos.⁴⁴ Ja pārbaudāmais cenšas novērst uzmanību no konkrētiem kritiskajiem jautājumiem, tas tieši var pastiprināt atklāšanas iespēju, jo liek pārpaudāmajam skaidrāk apzināties kritiskos jautājumus. Lai izmantotu atsevišķam jautājumam atbilstošu pretiedarbību, personai jākoncentrē uzmanība uz katru jautājumu un pēc kritisko jautājumu noteikšanas jāpiemēro pretiedarbība. Tādas specifiskas disociācijas pastiprina kritisko jautājumu kā kairinātāju psiholoģisko nozīmi un, līdz ar to, pastiprina tiem pievērsto personas uzmanību.

Ar šiem pētījumiem zinātniskai izpētei tiek izvirzīts interesants teorētisks jautājums par personas spēju kontrolēt savu uzmanības mehānismu. Lai noskaidrotu, vai samazinās atklāšanas procents, ja pārbaudāmais cenšas novērst uzmanību no visas pārbaudes satura, vai ja viņš cenšas novērst uzmanību no atsevišķiem jautājumiem, Izraēlas Naconālās policijas Poligrāfa laboratorijā un Ebreju Universitātes laboratorijā E. Elāds un G. Ben-Šakhars 1990. gadā veica speciālus laboratorijas pētījumus.⁴⁵ Tajos tika konstatēts, ka mēģinājumi novērst uzmanību no kritiskajiem jautājumiem noved pie labākas atklāšanas iespējas, bet garīga disociācija visas pārbaudes laikā atklāšanas iespējas samazina, turklāt neatkarīgi no verbālās atbildes veida un pārbaudes motivācijas līmeņa.

Svarīgs secinājums ir arī tas, ka melu atklāšanas līmeni ietekmē pārbaudāmā uzmanības psihiskais mehānisms. Līdz ar to, tā kā reālās situācijās izmeklēšanas gaitā pārbaudāmā motivācijas līmenis ir daudz lielāks, nekā eksperimentālās situācijās, tad arī kritiskajiem jautājumiem pievērstā uzmanība ir daudz lielāka un tāpēc mēģinājumi veikt garīgu pretiedarbību ir mazāk efektīvi.

⁴³ Waid W.M., Orne E.C., Cook M.R., Orne M.T. Effects of attention, as indexed by subsequent memory, on electrodermal detection of information // *Journal of Applied Psychology*, Vol. 63., 1978., p.p. 728-733. ;
Waid W.M., Orne E.C., Cook M.R., Orne M.T. Meprobamate reduces accuracy of physiological detection of deception // *Science*, Vol. 212., 1981., p.p. 71-73.

⁴⁴ Elaad E., Ben-Shakhar G. Effects of motivation and verbal response type on psychophysiological detection of information // *Psychophysiology*, Vol. 26., 1989., p.p. 442-451.;
Gustafson L.A., Orne M.T. Effects of heightened motivation on the detection of deception // *Journal of Applied Psychology*, Vol. 47., 1963., p.p. 408-411.;
Horneman C.J., O'Gorman J.G. Detectability in the card test as a function of the subject's verbal response // *Psychophysiology*, Vol. 22., 1985., p.p. 330-333.

⁴⁵ Elaad E., Ben-Shakhar G. Effects of mental countermeasures on psychophysiological detection in the guilty knowledge test // *International Journal of Psychophysiology*, 1990, Vol.11, p.p.99.-108. – [Research report]

Bez tam pētījumā tika noteikts, ka šim eksperimentam izvirzīto uzdevumu – iemācīties veikt garīgu pretiedarbību – spēja paveikt tikai pārbaudāmie ar augstu garīgās attīstības un intelekta līmeni, kā arī spēcīgu gribas un emocionālo paškontroli. Bet tādi nebūt nav visi cilvēki.

Attiecībā uz garīgo pretiedarbību būtiski ir tas, ka tās apguve galvenokārt attiecās vienīgi uz izlūkdienestu darbiniekiem, kuri tiek gatavoti iespējai, ka tos varētu pārbaudīt ar poligrāfu. Vienkārši cilvēki ikdienā nedomā par iespēju, ka kādreiz varētu būt pārbaudīti ar poligrāfu, līdz ar to arī necenšas nedz iedziļināties tās metodikā (pat ja arī ir kaut ko interesējušies par to), lai izprastu metodiskos nosacījumus secinājuma izdarīšanai, nedz arī speciāli sevi trenēt garīgai pretiedarbībai (un ja arī kādreiz to ir mēģinājuši darīt, tad nav to veikuši sistemātiski un metodiski pareizi zinoša speciālista vadībā).

Autors par šo jautājumu ir runājis ar šās jomas speciālistu, bioloģijas zinātnu doktoru, kurš savulaik strādāja PSRS VDK slēgtā institūtā, kur apmācīja cilvēkus ietekmēt savus psihofizioloģiskos procesus ar t.s. *atgriezeniskās saiknes* metodiku. Šis speciālists atzina, ka iegūt šādas iemaņas pietiekami noturīgā un ievērojamā līmenī spēj tikai atsevišķi talantīgākie cilvēki, kuri ilgstoši pareizi trenējas zinoša speciālista uzraudzībā. Bet lielākā daļa citu cilvēku iegūst vienīgi neizteiktas nenoturīgas prasmes.

Par šo jautājumu, atrazdamies komandējumā, autors runāja arī ar Izraēlas poligrāfa ekspertu laboratorijas vadītāju – uz jautājumu, vai poligrāfa ekspertīzē iespējams atklāt Izraēlas izlūkdienesta *Mossad* sagatavotu darbinieku, atbilde bija lakoniska un trāpīga: «Labam izlūkam vajag labu ekspertu», kas nozīmē, ka augsti kvalificēts eksperts, rūpīgi veicot pārbaudi, var atklāt arī labi pretdarbībai sagatavoto izlūkdienesta darbinieku.

Vēl saistībā ar jautājumu par poligrāfa pārbaudes precizitāti var pieminēt dažkārt izteikto uzskatu, ka sociālistiskās sistēmas valstīs ilgstoši dzīvojušie cilvēki it kā ir tik labi iemācījušies melot, ka viņus nevarot pārbaudīt ar poligrāfu. Piemēram, šās jomas autoritatīvs speciālists P. Ekmans savā grāmatā⁴⁶ raksta, ka pēc PSRS sabrukuma tur dzīvojušie cilvēki viņam teikuši, ka visā valstī septiņdesmit gadus visi melojuši un visi arī zinājuši, cik liekulīga ir valsts propaganda un valdošās elites runas.

Par šo jautājumu ir veikti speciāli pētījumi Izraēlā, lai noskaidroti, kā ar poligrāfu iespējams pārbaudīt no PSRS emigrējušos cilvēkus. To rezultātā konstatēts, ka nepastāv nekādas atšķirības poligrāfa pārbaudes precizitātē un tās iespējās atkarībā no šī apstākļa.⁴⁷

Visbeidzot jānovērtē arī tāds, šajā jautājumā būtisks apstāklis, kā iespēja veikt

⁴⁶ Экман П. проф. Психология лжи / Пер. с англ. – Санктпетербург: Питер, 2000. – 272 с.: ил. – [Серия: «Мастера психологии»]

⁴⁷ Izraēlas Policijas Ekspertīžu centra Poligrāfa ekspertīžu laboratorijas vadītāja sniegtā informācija autora komandējuma laikā 1998. gada jūlijā.

poligrāfa pārbaudi **psihopātiskām personībām** ar rakstura akcentuācijām, starp kuriem var būt arī t.s. *psihopātiskie meļi* (psihopātiska personība var izpausties arī tā, ka cilvēks viegli notic pats savām fantāzijām; šādi cilvēki arī ikdienas dzīvē uzvedās neparasti, bieži iesaistās avantūrās (tajā skaitā var būt arī krāpšanas), nonāk uzmanības centrā, nereti daudziem cilvēkiem paliek parādā naudu utt.).

Jāatzīst, ka šis jau ir patiešām diezgan sarežģīts apstāklis, jo var būt gadījumi, kad psihopātisks cilvēks spēj tā melot, ka viņu atklāt neizdodas, turklāt šādi cilvēki pietiekami bieži nonāk tiesībsargājošo iestāžu redzeslokā.

Par psihopātu pārbaudes iespējām nav veikti ļoti daudz pētījumu, tāpēc šis jautājums arī zinātniskā aspektā vēl ir neskaidrs. Kā vienu no pētījumiem var norādīt 1989. gadā veikto laboratorijas pētījumu⁴⁸ ASV reģionālas nozīmes cietumā (*Burnaby, British Columbia*), veicot pārbaudi 24 psihopātiem un 24 psihiski normāliem ieslodzītajiem, 23 – 28 g.v. vīriešiem. Personības akcentuācijas esamība viņiem tika noskaidrota ar ASV pieņemtajiem standarta psiholoģiskajiem testiem.

Šajā pētījumā (kas bija atbilstīgi arī 1981. gadā Raskina veiktā pētījuma rezultātiem) tika konstatēts, ka psihopātiskām personām neizpaužās lielākas spējas piemānīt poligrāfa pārbaudi. Starp «vainīgajiem» pareizi tika noteikti 87% vienādi abās pārbaudāmo grupās. Tāpat aptuveni vienādi rezultāti abās grupās bija arī «nevainīgo» lomas izpildītājiem, kaut arī šajā pētījumā tika konstatēta zema precizitāte tai – tikai nejaušības līmenis.

Tomēr jautājums par psihopātu pārbaudes iespējām vēl ir atklāts. Tāpēc, saskaņā ar autora viedokli, poligrāfa pārbaudes vienmēr lietderīgi veikt kompleksi ar tiesu psiholoģisko diagnosticēšanu, ar to nodrošinot, ka ekspertizē izdarītais secinājums balstīts uz divu ekspertu ar dažādām metodēm kompleksi veikto izpēti. *Multi multa scinut, nemo – omnia.*⁴⁹

Eksperts psihologs, pielietojot vairākas psiholoģisko testu metodikas (papildus par to sk. 1.5. nodaļā), nosaka arī pārbaudāmā personības īpatnības, lai konstatētu, vai pastāv kaut kādi apstākļi, kas varētu traucēt poligrāfa pārbaudei. Eksperts psihologs diagnosticēšanas laikā arī nosaka, vai pārbaudāmajam ir psihopātiska personība. Ja tiek diagnosticēta psihopātiska vai akcentuēta persona, tad eksperti izlemj, vai attiecīgo personu vispār var pārbaudīt ar poligrāfu.

Ievērojot, ka pasaulē veikti ļoti daudzi pētījumi attiecībā uz poligrāfa pārbaudes ticamību un validitāti un nereti tie snieguši atšķirīgus rezultātus, strīdi par šo jautājumu varētu turpināties *ad infinitum*. Tāpēc, lai gūtu lielāku skaidrību, ASV Nacionālās zinātņu akadēmijas Nacionālās pētniecības padomes Sociālo un uzvedības zinātņu un apmācības

⁴⁸Psychopathy, Threat, and Polygraph Test Accuracy / By Patrick, Christopher J.; Iacono, William G. // Journal of Applied Psychology, April, 1989., Vol. 74., No. 2, p.p. 347.-355. – [Research Report]

⁴⁹ Lat.: Daudzi zina daudz, neviens nezina visu

nodaļa, kopīgi ar Nacionālo statistikas komiteju 2002. gadā veica plašu apkopojosu kompleksu pētījumu, novērtējot lielāko daļu līdz tam šajā jomā veiktos pētījumus (kā pietiekami atbilstīgi izvirzītajiem kritērijiem tika atlasīti 102 iepriekš veikti pētījumi).

Tā galarezultātā izdarīts šāds secinājums par poligrāfa pārbaudes precizitāti:

«Kaut arī pastāv empīrisko [prakses] pētījumu kvalitātes ierobežojumi un ir ierobežotas iespējas tos vispārināt uz faktisko situāciju praksē, tomēr mēs secinām, ka tādu pārbaudāmo vidū, kādi norādīti speciālajā literatūrā par poligrāfa pētījumiem, proti – nesagatavoti speciālai pretiedarbībai poligrāfa pārbaudēm, poligrāfa pārbaudes par konkrētiem izmeklējamiem notikumiem dod iespēju konstatēt, vai persona melo vai atbild patiesīgi, ar ticamību ievērojami virs nejaušības līmeņa, kaut arī nebūt ne perfekti.

Tā kā visi pētījumi par [poligrāfa pārbaudes] ticamību vērsti uz tādām pārbaudēm, kas tiek veiktas konkrētu izmeklējamo notikumu gadījumos, nav pamata tos vispārināt attiecībā uz tādām pārbaudēm, kas tiek veiktas darba kandidātu un darbinieku pārbaudēs (*for screening*). Ievērojot, ka poligrāfa pārbaudes darba kandidātu un darbinieku pārbaudēm iekļauj daudz lielāku divdomīgumu priekš pārbaudāmā un arī patiesīguma noteikšanā, poligrāfa lietošanas ticamība darba kandidātu un darbinieku pārbaudēs ir gandrīz noteikti zemāka, nekā pārbaudēm konkrētu izmeklējamo notikumu gadījumos.

Precizitāte var ievērojami atšķirties dažādās situācijās. Izpētītie dati neļauj veidot precīzu skaitliski izteiktu novērtējumu par poligrāfa pārbaudes precizitāti vai nodrošināt pārliecību, ka tās precizitāte ir stabila dažādiem personības tipiem, sociāldemogrāfiskām grupām, psiholoģiskiem un medicīniskiem stāvokļiem, pārbaudāmā un eksperta nostādnēm vai pārbaudes veikšanas metodiskajam risinājumam un jautājumu izvēlei. Tajā skaitā, izpētītie dati nenodrošina pārliecību, ka poligrāfa pārbaude ir pilnīgi droša pret iespējamu pretiedarbību. Nav būtisku pierādījumu, ka poligrāfa pārbaudei būtu augstāka precizitāte tai, kāda var būt iegūta ar citām izmeklēšanas metodēm.

Poligrāfa reģistrēto datu datorizēta analīze teorētiski var būt spējīga paaugstināt šīs pārbaudes precizitāti. Tomēr šī iespēja līdz šim nav izpaudusies, turklāt nedz pētījumos, nedz praksē, un tā šķiet diezgan niecīga.»⁵⁰

Arī Japānā veikti vairāki gan laboratorijas pētījumi, gan arī prakses pētījumi, attiecībā uz poligrāfa pārbaudes ticamību un validitāti noziegumu izmeklēšanā.

Japānas speciālisti arī norāda, ka prakses pētījumu veikšana ir grūts uzdevums, turklāt nav nemaz iespējams gūt pilnīgu pārliecību, ka tiesā ir noskaidrota patiesība par

⁵⁰ The Polygraph and Lie Detection : Committee to Review the Scientific Evidence on the Polygraph / By the National Research Council of the National Academy of Sciences, Division of Behavioral and Social Sciences and Education, Board on Behavioral, Cognitive and Sensory Sciences and Committee on National Statistics. – Washington, D.C.: The National Academies Press, October 8, 2002. – 398 p. – <http://www.fas.org/sgp/othergov/polygraph/ota/index.html> – [Research Report]

konkrēto noziegumu un tā izdarītāju. Dažkārt arī izmeklēšanas laikā nav sakrituši dažādu ekspertu izdarītie secinājumi.

Japānas Policijas zinātnes nacionālā institūta (PZNI) Psiholoģijas nodaļa 1985. gadā veica Japānas tiesībsargājošās iestādēs izdarīto poligrāfa pārbaūžu rezultātu analīzi.⁵¹ Pārskatot 4683 aizdomās turēto testus, 36,2% no tiem bija izdarīts secinājums par maldināšanu, 51,5% bija noliegta maldināšana un 12,3% bija nenoteikti. Lietās, kurās noskaidrots, ka persona atbildēja nepatiesīgi, 77,7% pēc pārbaudes atzinās policijai nozieguma izdarīšanā. 83% personu, par kurām bija izdarīts secinājums, ka tās melo, vēlāk tika nodotas no policijas izmeklēšanas prokuratūrai apsūdzības uzrādīšanai. No šīm apsūdzētajām personām 80,3% bija nodoti tiesai un no tiem 94% notiesāti, bet 0,3% (trīs cilvēki) bija attaisnoti. Atlikušiem 5,7% gadījumu nav bijis vienprātīgs spriedums.

Tā kā 95,7% no notiesātajiem bija atzinuši savā noziegumā vai viņu vaina apstiprināja drošu pierādījumu kopums, neieskaitot poligrāfa pārbaudes rezultātus, tad viņu vainas noteikšanai poligrāfa pārbaudes rezultātiem nebija noteicošā loma. Pārējiem 4,3% (46 personām no 1063) tiesas spriedumu ietekmēja poligrāfa pārbaudes rezultāti, jo tos prokurors uzrādīja kā pierādījumus lietā. Izejot no šiem faktiem, poligrāfa pārbaudei konstatēti 89,9% pareizu rezultātu attiecībā uz personas maldināšanas noteikšanu un 0,3% kļūdainu rezultātu.

Pētījumā 1971. gadā, kuru veica J. Hikita (*Y. Hikita*), noteikti tikai 19 no 932 lietām nepareizi secinājumi attiecībā uz maldinošām atbildēm un tikai četri no 255 lietām – attiecībā uz atbildes patiesīgumu.⁵²

1980. gadā Imamura (*Yamamura*) un Miyata (*Miyata*) veiktā pētījumā noteikts ticamības līmenis 91,5% – maldinošu un 98% – patiesīgu atbilžu noteikšanai. Šajā pētījumā ticamība tika noteikta, salīdzinot poligrāfa ekspertu secinājumus ar atzīšanās esamību, apsūdzību vardarbīgās darbībās vai soda uzlikšanu sabiedriskās kārtības traucējuma lietās.⁵³

Šie pētījumi, kuros kā ticamības kritēriji izmantoti tiesu spriedums un personas atzīšanās, ir diezgan nozīmīgi šajā jomā. Tomēr, kā jau minēts, objektīvas grūtības noteikt absolūtu patiesību izmeklēšanā rada problēmas arī poligrāfa pārbaūžu ticamības noteikšanā, tāpēc nepieciešami turpmāki sistēmiski pētījumi, izmantojot vairākus kritērijus.

Vairākos laboratorijas pētījumos Japānā noteikts augsts sakritības līmenis starp neatkarīgu ekspertu secinājumiem, kuriem nebija iepriekšējas informācijas par lietas

⁵¹ Yamamura T., Kizaki H., Yamaoka K. A field validation study of the paired control question techniques (PCQT) in the psychophysiological detection of deception / Reports of the National Research Institute of Police Science, Vol. 38., 1985., p.p. 16-24.

⁵² Hikita Y. Polygraph validity // Reports of the National Research Institute of Police Science, Vol. 24., 1971., p.p. 58-63.

⁵³ Yamamura T., Miyata Y. Development of the polygraph technique in Japan for detection of deception // Forensic Science International, 1990, Febr., Vol.44, No. 2.-3., p.p. 257.-271.

apstākļiem. Kopumā Japānā izdarītajos laboratorijas pētījumos secinājumi attiecībā uz poligrāfa pārbaudes precizitāti un, plašāk, to validitāti būtiski neatšķirās no citās valstīs, tajā skaitā ASV noteiktajiem.

Tomēr dažādās valstīs veiktus pētījumus nevar precīzi salīdzināt, jo atšķirās darbību definīcijas, pētījumu īpatnības un izmantotie kritēriji. T. Imamura sniedz dažus skaidrojumus par unikāliem apstākļiem vai nesakritībām starp Japānas un ASV pētījumu rezultātiem.

Pirmkārt, Japānā ir stingra kontrole par poligrāfa lietošanu izmeklēšanā. Persona tiek pakļauta poligrāfa pārbaudei tikai pēc tam, kad pabeigta sākotnējā izmeklēšana un tāpēc ir lietderīgi novērtēt iegūto liecību patiesīgumu. Tā kā advokātam nav tiesību tieši pieprasīt poligrāfa pārbaudi viņa klienta patiesīguma noteikšanai, šo ekspertīzi nosaka prokurors. Līdz ar to, poligrāfa ekspertiem ir labāk sagatavota sākotnējā informācija poligrāfa pārbaudei.⁵⁴

Otrkārt, lielākā daļa citās valstīs veikto pētījumu pielieto tikai dažas kontroljautājumu testu metodes, atšķirībā no Japānas, kur tiek pielietotas kontroljautājumu testu metode kopā ar slēpto zināšanu testa metodi, kuras tiek uzskatītas par viena otru papildinošām. Pielietojot abas metodes, eksperti ir daudz pārliecinātāki par izdarītajiem secinājumiem.

Treškārt, Japānas poligrāfa ekspertu kompetence ir augstāka, jo viņi tiek labāk sagatavoti, nekā ASV, kas ļauj sasniegt augstāku precizitātes līmeni.

Visbeidzot, Japānā nekad netiek veiktas poligrāfa pārbaudes civillietās, atšķirībā no ASV un Kanādas, kur, bez tam, tiek plaši veiktas pat pārbaudes darba tiesību jomā, lai noteiktu darbinieku godīgumu un lojalitāti.⁵⁵

Līdz ar to, ievērojot gan ASV Nacionālās zinātņu akadēmijas apkopojošo pētījumu, gan pētījumus Izraēlā un Japānā, jautājums par poligrāfa pārbaudes ticamību un validitāti šās jomas speciālistu vidū patlaban jau tiek uzskatīts par pietiekami noskaidrotu. Poligrāfa lietošanas ticamību ļoti būtiski ietekmē tas, kāda ir eksperta kvalifikācija šajā jomā un vai tiek ievēroti metodiskie nosacījumi pārbaudei, kā arī attiecībā uz to precizitāti nozīme var būt tam, vai pārbaudāmā persona ir iepriekš speciāli kvalificēti apmācīta pretiedarboties poligrāfa pārbaudei. Ja šie faktori nerada šķēršļus, tad poligrāfa pārbaudēm, kuras tiek veiktas konkrētu izmeklējamā notikuma apstākļu noskaidrošanai (tas attiecās gan uz krimināllietām, gan arī civillietas apstākļu noskaidrošanu) ir pietiekami augsta ticamība un validitāte, lai to varētu praktiski pielietot kā metodi personas atbilžu patiesīguma noteikšanai, tajā skaitā tiesībsargājošo iestāžu darbā, nolūkā iegūt un pārbaudīt pierādījumus lietā.

⁵⁴ Šis apstākļis ir diezgan līdzīgs arī Latvijas situācijai – līdz šim absolūti lielākā daļa poligrāfa ekspertīžu kriminālprocesā Latvijā veiktas vai nu pēc prokurora vai arī tiesas lēmuma, bet policijas noteikusi šo ekspertīzi krimināllietās tikai dažos gadījumos.

⁵⁵ Saskaņā ar autora viedokli, poligrāfa pārbaudes darbinieku pārbaudēm, kas neattiecas uz konkrētu notikumu izmeklēšanu, nevar būt uzskatītas par pietiekami precīzām un ticamām, turklāt Latvijā tādas nepieļauj arī normatīvā regulējuma (par to sk. 8. nodaļā).

Ticamības un validitātes līmenis šīm pārbaudēm ir līdzvērtīgs citām, tradicionālām metodēm, kādas tiek pielietotas izmeklēšanā, tajā skaitā daktiloskopiskajai ekspertīzei, identifikācijai pēc balss, identifikācijai pēc rokraksta, un pat ir augstāks, nekā aculiecinieku veiktai atpazīšanai. Ar liecību validitātes vispārējo līmeni tas vispār nav salīdzināms, jo par liecību kopējo validitāti vispār nav veikti zinātniski pētījumi, un ir zināms, ka ļoti bieži liecinošās personas melo vai maldās par kaut kādiem lietas apstākļiem.

Tomēr tas neattiecas uz poligrāfa pārbaudēm darba kandidātu un darbinieku pārbaudēm, kurās poligrāfa pārbaudes ticamības līmenis ir jau ievērojami zemāks, līdz ar ko ir diezgan apšaubāma iespēja tās veikt darba tiesību jomā, pat ja to pieļautu normatīvā reglamentācija.

Ievērojot, ka Latvijā poligrāfa pārbaudes kopš 2001. gada vienmēr tiek veiktas kompleksi ar tiesu psiholoģisko diagnosticēšanu, turklāt ekspertīžu metodikā tiek atbildīgi nodrošināta visu būtisko metodisko nosacījumu ievērošana, Latvijā poligrāfa ekspertīžu ticamība un validitāte var būt pielīdzināma minētajos pētījumos norādītajam augstākajam līmenim. Kategorisks secinājums šajā ekspertīzē tiek izdarīts tikai tad, ja ar visām metodēm iegūti pietiekami izteikti un nešaubīgi interpretējami dati un abu ekspertu viedoklis sakrīt.

Vēlreiz gan jānorāda, ka poligrāfa pārbaudes validitāte nav 100%, un tā arī pret to jāattiecas, proti – nevar izdarīt lietas apstākļu juridiskai izšķiršanai nozīmīgus secinājumus tikai uz vienīgi poligrāfa pārbaudes rezultātiem, bet gan noteikti jānovērtē visi lietas apstākļi kopumā (kā tas arī ir paredzēts gan kriminālprocesā, gan civilprocesā attiecībā uz jebkuriem pierādījumiem). *Sub sole nihil perfectum.*⁵⁶

Noslēgumā var piebilst profesora P. Ekmana rezumējumu: «Kā meļi mēs neesam nedz nevainojami, nedz nemākulīgi; melu konstatēšana nav nedz tik vienkārša, kā to uzskatīja Z. Freids, nedz arī neiespējama.»⁵⁷

⁵⁶ Lat.: Zem saules nekas nav sasniedzis pilnību

⁵⁷ Экман П. проф. Психология лжи / Пер.с англ. – Санктпетербург: Питер, 2000. – 234.с. – [Серия: «Мастера психологии»]